

δινήεσσα

τιμητικός τόμος για την
Κατερίνα Ρωμιοπούλου

Επιμέλεια έκδοσης

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη Κατερίνα Τζαναβάρη

Επιμέλεια έκδοσης:
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Κατερίνα Τζαναβάρη

Διόρθωση κειμένων:
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Κατερίνα Τζαναβάρη
Μιχάλης Ιντζές

*Οι αγγλικές περιλήψεις
μεταφράστηκαν με ευθύνη των συγγραφέων*

Εικόνες εξώφυλλου:
Κτερίσματα από τον τάφο της Σταυρούπολης, 1974

Φωτογραφία εμπροσθόφυλλου:
Ορέστης Κουράκης

ISBN 978-960-9621-09-0

Έκδοση Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης αρ. 18
Archaeological Museum of Thessaloniki publication no. 18

© ΥΠΑΙΘΠΑ, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 2012
Hellenic Ministry of Education and Religious Affairs, Culture
and Sports, Archaeological Museum of Thessaloniki, 2012

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Παραγωγή / Production

 **ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ZITI**
www.ziti.gr

περιπλήθει δὲ θάλασσα
πυκνὸν ὑποφρίσσουσα λατυσσομένη πτερύγεσσι,
εἰσόκ' ἔπειγόμενοι δολιχὸν στόλον ἀμπαύσωσι
καὶ τόκον. ἀλλ' ὅτε μέτρα παραστείχησιν ὀπώρας,
νόστου μμνήσκονται, ἐπεὶ κρυερώτερον ἄλλων
χειῖμα κατασπέρχει κείνην ἄλα δινήεσαν·
οὐ γὰρ τηλεβαθής, ρέα δὲ στυφελίζετ' ἀήταις,
οἳ μιν ἐπιρρήσουσιν ὑπερφίαλοί τ' ὀλοοί τε.

Οππιανός, *Αλιευτικά* 628-635

*Και ξεχειλίζει η θάλασσα
και τρεμουλιάζει από τα πυκνά χτυπήματα των πτερυγίων,
ώσπου βιαστικά σταματούν το μακρινό τους ταξίδι
και τη γέννα. Όταν όμως περάσει η περίοδος του φθινοπώρου
φροντίζουν για το ταξίδι της επιστροφής, γιατί ο χειμώνας
που χιμάει στην φουρτουνιασμένη εκείνη θάλασσα
είναι πιο κρύος από παντού.
Γιατί δεν είναι πολύ βαθιά κι εύκολα την δέρνουν οι άνεμοι
που άγρια κι ολέθρια τη χτυπούνε.*

μετάφραση Κυριάκος Τσαντσάνογλου

*Συνοδεύοντας τη χρυσή λάρνακα των Αιγών στο ταξίδι από τη Νέα Υόρκη στο Τορόντο (1983)
για την έκθεση «Αναζητώντας τον Αλέξανδρο».*

αντί προλόγου

Πόσο εφαρμόσιμη μπορεί να είναι η ιδέα της σύνθεσης ενός τιμητικού τόμου για την Κατερίνα Ρωμιοπούλου;

Πόσο εύκολο μπορεί να θεωρηθεί τελικά το εγχείρημα να διαβλέψει κανείς τις προτιμήσεις της τιμώμενης και να διασφαλίσει ένα υψηλό επιστημονικό επίπεδο το οποίο θα ικανοποιούσε το πάθος της για την τελειότητα;

Το ερώτημα αυτό μας απασχολούσε διαρκώς από τη στιγμή που γεννήθηκε η ιδέα αυτή, κατά τη διάρκεια ενός αρχαιολογικού συνεδρίου στη Ρόδο τον Νοέμβριο του 2009, μέχρι και την οριστική της υλοποίηση τον Δεκέμβριο του 2012. Το χρονικό διάστημα περιορισμένο και τα κριτήρια επιλογής των συμμετεχόντων πολλαπλά: φίλοι στενοί και αγαπημένοι, συνεργάτες αλλά και λιγότερο γνωστά στην τιμώμενη πρόσωπα, τα οποία ωστόσο εργάστηκαν στους χώρους που εκείνη αφιέρωσε τον ερευνητικό της δυναμισμό και άφησε την επιστημονική της σφραγίδα. Γνωρίζοντας την έντονη επιθυμία της να στελεχωθεί η Αρχαιολογική Υπηρεσία από «νέους» αρχαιολόγους, όπως προκύπτει άλλωστε και από την προκήρυξη επί των ημερών της δύο διαδοχικών αρχαιολογικών διαγωνισμών, απευθυνθήκαμε και σε όλους τους συναδέλφους οι οποίοι τελικά υπήρξαν άμεσοι αποδέκτες αυτών των πρωτοβουλιών.

Η ανταπόκριση υπήρξε άμεση και πολυπληθής. Τι άλλο ωστόσο θα μπορούσε να συμβεί, εφόσον ήδη είχε δημιουργηθεί γύρω της ένας μεγάλος κύκλος νεότερων επιστημόνων; Καθώς όταν χρειαζόταν να προσφύγουν σ' αυτήν για να ζητήσουν όχι μόνον την ορθή επιστημονική συμβουλή και εκτίμηση, βρήκαν ένα ζεστό καταφύγιο σε κάθε είδους δυσκολία.

Όπως προκύπτει από την εργογραφία της, το αντικείμενο της επιστημονικής ενασχόλησης της Κατερίνας Ρωμιοπούλου είναι πολλαπλό: από την προϊστορική αρχαιολογία στην αγγειογραφία, από τη μεταλλοτεχνία στη γλυπτική των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, από την ταφική αρχιτεκτονική στη ζωγραφική, από τη νομισματική στην επιγραφική και τη θρησκεία. Αυτά τα πολύπλευρα επιστημονικά της ενδιαφέροντα αποτέλεσαν και τον άξονα για τη διάρθρωση του ανά χείρας έργου. Κατ' αυτόν τον τρόπο προέκυψαν επτά θεματικές ενότητες οι οποίες ανταποκρίνονται εν πολλοίς στα πολύπλευρα ερευνητικά ενδιαφέροντα της τιμώμενης.

Σε όλη τη διάρκεια της πνευματικής σταδιοδρομίας και της ενεργούς δράσης της η Κατερίνα Ρωμιοπούλου δεν στάθηκε ποτέ στο περιθώριο των εξελίξεων και των μεγάλων γεγονότων. Μεγαλωμένη στη Θεσσαλονίκη, μια πόλη, που την πνευματική της πορεία σημάδεψαν φωτεινές προσωπικότητες, και αφορμώμενη από την αγάπη της για τη λογοτεχνία και την τέχνη, ήδη από τα φοιτητικά της χρόνια εντάχθηκε σ' αυτό το γεμάτο ενθουσιασμό περιβάλλον της μακεδονικής μητρόπολης και δημιούργησε άρρηκτους δεσμούς φιλίας με ανθρώπους που επηρέασαν πνευματικά και εντέλει πολιτικά και τη δική της πορεία.

Στη συνέχεια, και κατά την ενεργό υπηρεσία της, βίωσε από κοντά σημαντικά γεγονότα της αρχαιολογίας, όπως υπήρξε η ανασκαφή της Πέλλας και της Αμφίπολης, και μετείχε ουσιαστικά στη διαδικασία αποκάλυψης εμβληματικών για την επιστήμη της αρχαιολογίας μνημείων, όπως των μακεδονικών τάφων στα Λευκάδια και στη Βεργίνα. Προσηλωμένη αυστηρά στην προοπτική της απρόσκοπτης λειτουργίας των περιφερειακών και κεντρικών οργανικών μονάδων του Υπουργείου Πολιτισμού που διηύθυνε, επέδειξε την ικανότητά της να πείθει τους πολιτικούς προϊσταμένους της και να χαράζει πολιτικές που αποσκοπούσαν στην προβολή των αρχαιοτήτων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, δραστηριότητα άλλωστε που ταιριάζει με τον δυναμικό και ανήσυχο χαρακτήρα της.

Κι όταν η έκβαση των πραγμάτων ήταν θετική, συνέχιζε με περισσότερο δυναμισμό και επιμονή το έργο της. Όταν πάλι κάτι πήγαινε στραβά, ή κι όταν κάτι ή κάποιος δεν εκπλήρωνε τις προσδοκίες της τότε καλύτερα να μην βρισκόσουν στον δρόμο της. Φωνές και εκνευρισμοί συνδυαζόμενα με περισσότερη δουλειά συνθέτουν ένα σκηνικό γνωστό στους συνεργάτες της. Αυτή η δυναμική πλευρά του χαρακτήρα της τιμώμενης αντανακλάται και στην επιλογή του τίτλου του συγκεκριμένου τόμου «δινήσσσα». Αυτό το ομηρικό επίθετο αντικατοπτρίζει με τον πιο εύστοχο τρόπο το πάθος που εκείνη επιδείκνυε και εξακολουθεί να επιδεικνύει σε οτιδήποτε καταπιάνεται, το οποίο, παρά τις οποιεσδήποτε πρόσκαιρες και ενδεχομένως αρνητικές αντιδράσεις, τελικά μόνο ως γόνιμη και δημιουργική δύναμη μπορεί να αποτιμηθεί.

Εν κατακλείδι, ακόμα και η λιτή εμφάνιση της τιμώμενης, φιλτραρισμένη μέσα από τη διακριτική γυναικεία φιλαρέσκειά της, αποτελούν στάση ζωής και εκφράζουν πέρα από την αυτοπεποίθηση και αυτογνωσία, την καθαρότητα και τη σαφήνεια των πνευματικών της στόχων. Κι όταν έχει τα κέφια της και κάποιος την παρακινεί με το γνωστό, «πες μας Κατερίνα...», μεταφέρει, με τον χειμαρρώδη λόγο της και το απaráμιλλο -συχνά πικρό αλλά πάντα ευθύβολο- χιούμορ της, εμπειρίες και ιστορίες που βίωσε κατά την ενεργό της δράση.

Οι επιμελήτριες της έκδοσης της αφιερώνουμε από καρδιάς το ανά χείρας έργο και μαζί με όλους όσοι συνέβαλαν στη σύνθεση και την ολοκλήρωσή του τής ευχόμαστε να συνεχίσει να μάς χαρίζει, μέσα από την επιδέξια κρυμμένη τρυφερότητά της, τον νεανικό της αυθορμητισμό, την παρορμητικότητα και κυρίως την επιστημονική της γνώση και εμπειρία.

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη

Κατερίνα Τζαναβάρη

Κατερίνα Ρωμιοπούλου

Βιογραφία - Εργογραφία

Η Κατερίνα Ρωμιοπούλου γεννήθηκε στην Αλεξανδρούπολη Έβρου στις 15 Μαρτίου 1935 και μεγάλωσε στη Θεσσαλονίκη. Αποφοίτησε από το Ιστορικό-Αρχαιολογικό Τμήμα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τον Δεκέμβριο του 1956.

Σπουδές

1952-1956	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Πτυχίο με βαθμό «Άριστα».
1964-1966	Μεταπτυχιακές σπουδές σε Ελβετία και Γερμανία με υποτροφία (στην πόλη Basel της Ελβετίας και στο Πανεπιστήμιο του Freiburg της Γερμανίας).

Σταδιοδρομία

Από το 2005 έως σήμερα πρόεδρος επιστημονικής επιτροπής δημοσιευμάτων του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων.

2004-2006	Πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων.
1995-1984	Έφορος-Προϊσταμένη της Συλλογής Γλυπτών του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.
1993-1991	Διευθύντρια Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αναπήλυνσης Γενική Διευθύντρια.
1983-1973	Διευθύντρια του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης - Έφορος Κεντρικής Μακεδονίας.
1973-1969	Έφορος Αρχαιοτήτων Δυτικής Μακεδονίας (Βέροια).
1969-1966	Τμηματάρχης Αρχαιολογικών Χώρων του ΥΠΠΟ (τότε Προεδρίας).
1964-1959	Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Ανατολικής Μακεδονίας, με έδρα την Καβάλα (ΙΕ' τότε ΕΠΚΑ).
1957-1959	Βοηθός στην έδρα της Αρχαίας Ιστορίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και συνεργάτης στις ανασκαφές της αρχαίας Πέλλας.

Διακρίσεις - διδασκαλία σε ιδρύματα αλλοδαπής και διαλέξεις

Ισόβιο μέλος της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών.

Αντεπιστέλλον μέλος του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Βερολίνου.

Επίτιμη δημότης του Δήμου του San Francisco, USA (τιμήθηκε σε ειδική τελετή μαζί με τη Μαργαρίτα Παπανδρέου και τη Μελίνα Μερκούρη).

1999	Επισκέπτρια-καθηγήτρια στην École Pratique des Hautes Études στο Παρίσι για σειρά μαθημάτων για την ελληνορωμαϊκή γλυπτική και τη μακεδονική ελληνιστική ζωγραφική.
1996-1997	Fellow του Metropolitan Museum of Arts της Νέας Υόρκης.
1994-1991	Visiting Lecturer στη Divinity School του Πανεπιστημίου του Harvard, USA.
& 1987-1986	
1984	British Council Lecturer in Archaeology (Διαλέξεις στα Πανεπιστήμια Λονδίνου, Manchester, Newcastle, Edinburgh, Dublin/Trinity College Ιρλανδίας.
1980	Έλαβε το Α' βραβείο Ειδικής Έκθεσης για το 1979 από το Συμβούλιο της Ευρώπης, για την έκθεση «Θησαυροί της αρχαίας Μακεδονίας». Το βραβείο δόθηκε από τη βασίλισσα Φαβιόλα του Βελγίου, σε ειδική τελετή στο Δημαρχείο των Βρυξελλών.
1974-1997	Έδωσε κατόπιν προσκλήσεων διαλέξεις στα Πανεπιστήμια των Η.Π.Α. Harvard, Boston University, Brown, Ann Arbor, Ohio State University, Indiana University, Bryn Mawr, Berkeley.

Πρώτη μέρα ανάληψης υπηρεσίας τον Ιούλιο του 1959 στον αρχαιολογικό χώρο Φιλίππων.

Μια μέρα στην Πέλλα το 1957.

1969-1994

Έλαβε μέρος ως μέλος επιστημονικών αποστολών και μορφωτικών ανταλλαγών στη Βουλγαρία, Ιταλία, Κίνα, Μάλτα και Ιράν και σε διάφορες συναντήσεις στο Βέλγιο, Ιταλία και Ισπανία στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1991-1993) ως εκπρόσωπος του Υπουργείου Πολιτισμού. Στο Ιράν έδωσε διαλέξεις στην Τεχεράνη το 1994 ως προσκεκλημένη της Ιρανικής Κυβέρνησης στο Πανεπιστήμιο και στο Ελληνικό Πολιτιστικό Κέντρο. Το 1991 περιόδευσε στη Νότια Αφρική και έδωσε διαλέξεις για την αρχαία Μακεδονία στο Γιοχάνεσμπουργκ, το Κέιπ Τάουν και την Πραιτόρια.

Ανασκαφές

1960-1982

Έλαβε μέρος σε ανασκαφές σε Αμφίπολη, Φιλίππους, Ντικιλί Τας, Πετρούσα, Αβδηρα, Λαφρούδα, Πέλλα, Θάσο και είχε τη διεύθυνση ανασκαφών στα Σέρβια (προϊστορικός οικισμός Γέφυρα Αλιάκμωνος), στη Βεργίνα (1970, νεκροταφείο των τύμβων), στη Βέροια, στα Λευκάδια Ναούσης (1969-1973) και στην Άκανθο (Περισσό Χαλκιδικής 1973-1981).

Μουσειακές εργασίες – Διοργάνωση εκθέσεων

1995

Μόνιμη έκθεση ελληνο-ρωμαϊκών γλυπτών σε 4 αίθουσες του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και σύνταξη δύο καταλόγων σχετικά με το περιεχόμενο της έκθεσης.

1993

Έκθεση «Η Γέννηση της Δημοκρατίας» σε Αθήνα και Washington. D.C (Αίθουσα Εθνικών Αρχείων Η.Π.Α.).

1990-1991

Αίθουσα Επιδαύρου του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

1985

Έκθεση «Οι Ατζέκοι» στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

1984

Έκθεση «Αρχαίοι Ολυμπιακοί Αγώνες» στο Los Angeles με την αφορμή της τέλεσης των Ολυμπιακών αγώνων εκεί.

1984

Έκθεση «Οι Βάλτες, οι βόρειοι γείτονες των Σλάβων», σε συνεργασία με Πολωνούς στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

1981

Αναδρομική έκθεση (1928-1981) του Γιάννη Τσαρούχη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Για πρώτη φορά στην Ελλάδα μέσα σε ένα αρχαιολογικό Μουσείο διοργανώθηκε έκθεση για σύγχρονο καλλιτέχνη.

1980

Έκθεση στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης με θέμα: «Μέγας Αλέξανδρος. Ιστορία και Θρύλος στην Τέχνη».

1978-1979

Πρώτη έκθεση στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης των ευρημάτων της Βεργίνας μαζί με άλλους θησαυρούς και αρχαιολογικά ευρήματα της Βόρειας Ελλάδος με θέμα: «Θησαυροί της Αρχαίας Μακεδονίας». Από το 1980-1983 η έκθεση αυτή περιόδευσε στις Η.Π.Α. με υπεύθυνη για τη διοργάνωσή της την ίδια σε συνεργασία με τα Μουσεία Metropolitan Νέας Υόρκης, National Gallery της Washington, Σαν Φραντσίσκο De Yong, Art Museum της Νέας Ορλεάνης και Fine Arts της Βοστώνης και Τορόντο Καναδά. Στο διάστημα αυτό έδωσε διαλέξεις σε διάφορες αμερικανικές πόλεις, σε πανεπιστήμια και άλλα ιδρύματα.

1973-1969

Διοργάνωσε τις πρώτες μουσειακές εκθέσεις στα Αρχαιολογικά Μουσεία Φλώρινας, Αιανής και Βέροιας στη δυτική Μακεδονία.

1964-1963

Εργάστηκε στην επανέκθεση των νέων Αρχαιολογικών Μουσείων της Καβάλας και των Φιλίππων.

Επιστημονική δραστηριότητα - Εργογραφία

Α. Επιστημονικά Συνέδρια

Συμμετείχε σε συνέδρια με ανακοινώσεις:

2012

Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία (Θεσσαλονίκη)

2006 & 2008

Βρυξέλλες (ULB συμπόσια με θέματα της αρχαίας αγγειογραφίας)

2005

Παρίσι (συμπόσιο για την αρχαία Μακεδονία, Nanterre, Paris Université)

2002

Viennes Γαλλίας (συμπόσιο για αρχαία ζωγραφική)

2000

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο ΑΠΘ (με θέμα την αρχαία ζωγραφική), Color In Ancient Greece. The Role of Color in Ancient Greek Art and Architecture 700- 31 B.C.

1996

13^ο Διεθνές Συνέδριο Χαλκών, Cambridge. Ma. USA

1992/93

Washington (National Archives – επ' ευκαιρία της έκθεσης Γένεση Δημοκρατίας)

1989 & 1990

Α' & Β' Συνέδριο ελληνιστικής κεραμικής (Ιωάννινα και Ρόδος)

1986

Γαλλική Σχολή Αθηνών (με θέμα τους ενσφράγιστους αμφορείς)

1983 Ισπανία (Σαραγόσα), Ανασκαφές κάτω από σύγχρονες πόλεις
 1976 & 1986 Ιταλία (Νάπολη, Τάραντας), Αποικισμοί Βορείου Αιγαίου - Μακεδονία
 1966-1969 Σόφια Βουλγαρίας, ετήσια Συνέδρια των νότιων Βαλκανίων (Sud-Est Euroréennes)

Β. Δημοσιεύσεις εκλαϊκευτικές και ομιλίες

Εκτός από τα επιστημονικά άρθρα και τις μονογραφίες των οποίων επισυνάπτεται κατάλογος, έχει δώσει άρθρα σε εφημερίδες (όπως π.χ. Καθημερινή -μεταξύ αυτών 10 άρθρα το καλοκαίρι του 1999 για ένα σύνολο αρχαιολογικών χώρων και μουσείων), σε διάφορα περιοδικά και πραγματοποιήσει ραδιοφωνικές εκπομπές στην ΕΡΤ, με θέμα «Αρχαιολογικοί χώροι της Μακεδονίας», καθώς και διαλέξεις αρχαιολογικού περιεχομένου. Στην τηλεόραση ΕΡΤ παρουσίασε ειδικά θέματα από τις συλλογές των γλυπτών και των κοσμημάτων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

Γ. Δημοσιεύσεις

«Ανασκαφαί Ντικιλί Τας (Ελληνικός Τομεύς (1961-1967)», ΠΑΕ 1961, 81-87, σε συνεργασία με τον Δ. Θεοχάρη.
 «Αρχαιότητες και μνημεία Ανατολικής Μακεδονίας 1963», ΑΔ 19, 1964, Β' 3 Χρον., 376-379.
 «Αττική Ερυθρόμορφη οinoχόη του Μουσείου Καβάλας», ΑΔ 19, 1964, Α' Μελ., 73-78.
 «Αγγεία του 4^{ου} αιώνα π.Χ. εκ των ανασκαφών της Αμφιπόλεως» ΑΕ 1964, 91-104.
 «Προϊστορικός οικισμός της Πετρούσης Ν. Δράμας», ΑΔ 20, 1965, Β' 3 Χρον., 451-453 (α' δημοσίευση).
 «Προϊστορικός οικισμός Λαφρούδας Ν. Ξάνθης» ΑΔ 20, 1965, Β' 3 Χρον., 461-467 (α' δημοσίευση).
 «Τυχαία ευρήματα εκ της ΙΔ' Αρχαιολογικής Περιφέρειας (Δυτ. Μακεδονία)» ΑΕ 1969, Αρχαιολογικά Χρονικά, 12-15.
 «Αρχαιότητες και Μνημεία Δυτικής Μακεδονίας 1969», ΑΔ 25, 1970, Β' 2 Χρον., 379-390.
 «Αρχαιότητες και Μνημεία Δυτικής Μακεδονίας 1970», ΑΔ 26, 1971, Β' 2 Χρον., 403-411, σε συνεργασία με τον Ιω. Τουράτσογλου.
 «Θησαυρός "Follis" της Α' τετραρχίας εξ Ωραίου Δυτ. Θράκης (Ν. Ξάνθης)», ΑΕ 1970, 47-65, σε συνεργασία με τον Ιω. Τουράτσογλου.
 «Η Αρχαιολογική Συλλογή Αιανής Κοζάνης», ΑΑΑ ΙΙΙ, 2, 1970, 213-214.
 «Ο μακεδονικός τάφος της Νιάουστας (Τάφος Kinch)», ΑΕ 1971, 146-164, σε συνεργασία με τον Ιω. Τουράτσογλου.
 «Some pottery of the Early Iron Age from Western Macedonia», BSA 66, 1971, 353-361.
 «Ταφαί Πρωϊμου εποχής του Σιδήρου εις Ανατολικήν Πίνδον», ΑΑΑ ΙV, 1, 1971, 37-42.
 «Αρχαιότητες και Μνημεία Δυτικής Μακεδονίας 1969», ΑΔ 20, 1970, Β' 2 Χρον., 379-390, σε συνεργασία με τον Ιω. Τουράτσογλου.
 «Αρχαιότητες και Μνημεία Δυτικής Μακεδονίας 1971», ΑΔ 27, 1972, Β' 2 Χρον., 510-519.
 «Αρχαιότητες και Μνημεία Δυτικής Μακεδονίας», ΑΔ 28, 1973, Β' 2 Χρον., 433-442.
 «Κύλιξ του Ζωγράφου του Ευαϊωνος», Κέρνος. Τιμητική προσφορά στον καθηγητή Γεώργιο Μπακαλάκη, Θεσσαλονίκη 1972, 149-152.
 «Prehistoric settlement of Servia (W. Macedonia). Excavations 1971», ΑΑΑ V, 1, 1972, 27-34, σε συνεργασία με την C. Ridley.
 «Prehistoric settlement of Servia. Excavations 1972», ΑΑΑ VI, 3, 1973, 419-426, σε συνεργασία με την C. Ridley.
 «A new monumental chamber tomb with Paintings of the Hellenistic period near Lefkadia (West Macedonia)», ΑΑΑ VII, 1, 1973, 87-92.
 «Αρχαιότητες και Μνημεία Κεντρικής Μακεδονίας 1973-1974», ΑΔ 29, 1973-1974, Β' 3 Χρον., 653-697.
 «Επιτύμβιοι στήλαι Αθηναίων εκ Ποτειδαίας», ΑΑΑ VII, 2, 1974, 190-198.
 «Prehistoric Settlement of Servia (W. Macedonia). Excavations 1973», ΑΑΑ VII, 3, 1974, 351-360, σε συνεργασία με την C. Ridley.
 «Un nouveau milliaire de la Via Egnatia», BCH 98, 1974, 813-816.
 «Εκ της αρχαίας Βεροίας», Μακεδονικά 14, 1974, 163-174.
 «New Inscriptions in the Archaeological Museum, Thessaloniki», Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson, Thessaloniki 1973, 299-305.
 «Αρχαιότητες και Μνημεία Κεντρικής Μακεδονίας», ΑΔ 30, 1975, Β' 2 Χρον., 245-250.
 «Αρχαιότητες και Μνημεία Κεντρικής Μακεδονίας 1976», ΑΔ 31, 1976, Β' 2 Χρον., 238-247.
 «Αρχαιότητες και Μνημεία Κεντρικής Μακεδονίας 1977», ΑΔ 32, 1977, Β' 2 Χρον., 195-204, 207.
 «Pottery evidence from the North Aegean (8-6th c. B.C.)», στο Les céramiques de la Grèce de l'Est et leur diffusion en Occident. Centre Jean Bérard, Institut Français de Naples 6-9 Juillet 1976, Naples 1978, 62-65.

Αρχαία Άκανθος, Ιερισσός Χαλκιδικής,
 1974. Η Κατερίνα Ρωμοπούλου
 στο αρχαίο τείχος.

Αρχαία Ακανθος, Ίερισσός Χαλκιδικής,
1974. Η παραλία με το αρχαίο
νεκροταφείο.

- «Αρχαιότητες και Μνημεία Κεντρικής Μακεδονίας 1978», ΑΔ 34, 1979, Β'2 Χρον., 275-280.
- Θησαυροί της Αρχαίας Μακεδονίας. Κατάλογος Έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Αθήναι 1979. Εκδότρια και συγγραφείς λημμάτων.
- Μέγας Αλέξανδρος. Ιστορία και Θρύλος στην Τέχνη. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Αθήναι 1980. Εκδότρια και συγγραφείς λημμάτων.
- Search for Alexander. Κατάλογος περιοδεύουσας έκθεσης Μακεδονικών ευρημάτων στις Η.Π.Α. 1980. Συνεκδότρια και συγγραφείς λημμάτων.
- «Μουσειακές εργασίες 1979-1980», ΑΔ 35, 1980, Β'2 Χρον., 360.
- «Αρχαιότητες και Μνημεία Κεντρικής Μακεδονίας 1981», ΑΔ 36, 1981, Β'2 Χρον., 299-304.
- Alexander the Great. History and Legend in the Art, 1980. Συνεκδότρια και συγγραφείς.
- «Η έκθεση της αρχαίας Μεταλλοτεχνίας, «Θησαυροί της Μακεδονίας» στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης» ΑΑΑ ΧΙ,2, 1978, 183-194.
- «Problems of Excavations in Modern cities of Greece. Thessaloniki. Rhodes. Athens», στο Arquelogia de las Ciudades Modernas Superpuestas a las Antiguas, Διεθνές Συνέδριο στη Σαραγόσα της Ισπανίας 1983, 323-334.
- «Θεσσαλονίκη», στο Ιστορική πορεία της Θεσσαλονίκης, Επιστημονική Ημερίδα 23 Νοεμβρίου 1985, Αθήνα 1988, 9-23.
- «Amphores de la Nécropole d'Acanthe», στο J.-Y. Empereur, Y. Garlan (επιμ.), Recherches sur les amphores grecques, BCH Suppl. XIII 1986, 479-483.
- «Αττικός αμφιπρόσωπος κάνθαρος από τάφο της αρχαίας Ακάνθου», στο Αμητός. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1987, 723-728.
- «Neue Funde aus eisenzeitlichen Hügelnekropole von Vergina, Griechisch Makedonien», Praehistorische Zeitschrift 64, 1989, 86-151, σε συνεργασία με την Imma Killian-Dirlmeier.
- «Ευρήματα από τους «δίδυμους» μακεδονικούς τάφους της Βέροιας», Α' Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Ιωάννινα 1989, 33-48.
- «Τα Παναθήναια», στον τόμο: Το Πνεύμα και Σώμα. Οι αθλητικοί αγώνες στην αρχαία Ελλάδα, Αθήνα 1989, 38-43, 206-207 αριθ. 99.
- «Κλειστά ταφικά σύνολα υστεροκλασικών χρόνων από τη Θεσσαλονίκη», Φίλια Έπη εις Γεώργιον Ε. Μυλωνάν, τ. Γ', Αθήναι 1989, 194-218.
- «Κεραμική ελληνιστικής περιόδου από τα νεκροταφεία της Αμφίπολης», Β' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Αθήνα 1990, 92-93.
- «Ο Δημήτρης Λαζαρίδης Έφορος Αρχαιοτήτων Καβάλας», στο Μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Πόλις και Χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη, Θεσσαλονίκη 1990, 5-8.
- Ο τύμβος της Νικήσιανης, Αθήνα 1992. Έκδοση Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών (Αναφέρονται τρεις συγγραφείς, αλλά ουσιαστικά είναι αποτέλεσμα συνεργασίας μόνον της Κ. Ρωμιοπούλου και Γ. Τουράτσογλου).
- «Οι ανασκαφές στον ελληνικό τομέα του προϊστορικού οικισμού Ντικιλί Τας (1961-1967)», στο Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη του Δ.Ρ. Θεοχάρη, Βόλος 1987 (1992), 226-248, σε συνεργασία με τη Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη.
- Ετήσιες εκθέσεις για τη Συλλογή Γλυπτών του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου στα Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου (1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995).
- «A roman lamp in the form of barbarian prisoner», Acts of the 13th International Bronze Congress 1996, Harvard/Cambridge, MA - USA..
- Ρωμαϊκά Γλυπτά (εισαγωγή στην ρωμαϊκή τέχνη και σύντομος οδηγός της έκθεσης γλυπτών του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου), Αθήνα 1997.
- Συγγραφείς του τμήματος: Ασημένια αγγεία στο Π. Θέμελης, Γ. Τουράτσογλου, Οι τάφοι του Δερβενίου, Αθήνα 1997.
- Λευκάδια – Αρχαία Μίεζα. Αρχαιολογικός Οδηγός, Αθήνα 1997.
- Ελληννορωμαϊκά γλυπτά του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. (Περιγραφικός επιστημονικός κατάλογος - ιστορία της Συλλογής), Αθήνα 1997.
- «Η Μαίρη Σιγανίδου και η αρχαιολογική έρευνα στην Κεντρική Μακεδονία», στο Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Κ. Τσακάλου-Τζαναβάρη (επιμ.), Μνείας Χάριν, Τόμος στη μνήμη Μαίρης Σιγανίδου, Θεσσαλονίκη 1998, XV-XVII.
- «Οι αποικίες της Άνδρου στο βόρειο Αιγαίο», στο Φως Κυκλαδικόν. Τιμητικός τόμος στη μνήμη του Νίκου Ζαφειρόπουλου, Αθήνα 1999, 126-131.
- «Un octodrachme d'or d'Acanthe?», Revue Numismatique 1998, 57-61.
- «Πτηνοί Έρωτες», ΕΥΛΙΜΕΝΗ 2, 2001.
- «Το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης και ο Γιάννης Τσαρούχης», στο Θεσσαλονικέων Πόλις, τεύχος 4^ο, Φεβρουάριος 2001, 79-81.

- «Style and Painting techniques on the wall paintings of the «Tomb of Palmettes» at Lefkadia», στο M. Tiverios, D. Tsiafakis (επιμ.), Color in Ancient Greece. The Role of Color in Ancient Greek Art and Architecture 700-31 B.C., Thessaloniki 2002, 107-110, σε συνεργασία με την Η. Brekoulaki, σ. 115.
- «Το χρονικό της Αρχαιολογικής δραστηριότητας στη βόρεια Ελλάδα (1912-2000)», Ειδική έκδοση περιοδικού CORPUS, Αθήνα 2002.
- Μιέζα. Νεκροταφείο υστεροαρχαϊκών – πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, Αθήνα 2002, με τη συνεργασία (μόνο για τα ιστορικά σχόλια) του Ιω. Τουράτσογλου.
- «Αγαλμάτιο Αφροδίτης», στο Χάρις χάρει. Μελέτες στη μνήμη της Χάρης Κάντζια, τόμ. Α', Αθήνα 2004, 465-467.
- «Nécropoles macédoniennes du littoral et de l'arrière-pays», στο Rois, cités, nécropoles. Institutions, rites et monuments en Macédoine, Μελετήματα 45, Athènes 2006, 301-309.
- «Tombeaux macédoniens: l'exemple des sépultures à décor peint de Mièza», στο Peinture et couleur dans le monde grec antique, Actes de Colloque, Musée du Louvre (10 et 27 Mars 2004), Paris 2007, 15-25.
- «Ακανθος (Β)», στο Δ. Γραμμένος (επιμ.), Ο χρυσός των Μακεδόνων. Από την Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2007, 191-195.
- Das Palmettengrab in Leukadia-Mieza (μονογραφία στη σειρά: AthMitteilungen Beih. 21, Berlin 2010, σε συνεργασία με την Β. Schmidt-Dounas (με τη συμβολή της Η. Brekoulaki).
- «L'ivoirerie», «Les tombes «macédoniennes», στο S. Descamps-Lequime (επιμ.), Au Royaume d'Alexandre le Grand. La Macédoine antique, Paris 2011, 484-485, 514-515 και τα λήμματα του καταλόγου: 435 αριθ. 309, 533 αριθ. 332.
- «Northern Greek Markets», Colloquium for Pottery Trade, University of ULB, Brussels 2008 (υπό εκτύπωση).
- «Ο αρχαιολόγος Φώτης Πέτσας», στο Συνέδριο με θέμα: Το αρχαιολογικό έργο του Φώτη Πέτσα, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2009 (υπό εκτύπωση).
- «Cleruchi ateniesi a Potidea in Calcidica», ASAtene 88, 2012, 419-426.
- «Helen's Birth». στον τιμητικό τόμο «ΑΜΙΛΛΑ» του G. Korckel, Philadelphia –Pa, USA, ISTAP) 2011 (υπό εκτύπωση).
- Αμφίπολη. Το ελληνιστικό νεκροταφείο (Α' περίοδος 1956), ΑΕ (υπό εκτύπωση).

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών. Έκθεση ρωμαϊκών γλυπτών. Η τελευταία έκθεση που οργάνωσε η Κατερίνα Ρωμιοπούλου σε 4 αίθουσες του Μουσείου το 1995.

Πρώτες μέρες ανασκαφής Πέλλας, Ιούνιος 1957.

Χορεύοντας στην Πέλλα... 1957.

Πολυτελείς θήκες ψιμυθίων της Μυκηναϊκής εποχής (16^{ος}-14^{ος} αι. π.Χ.)

Οι πληθωρικές κυρίες που επιδεικνύουν αυτάρεσκα τα πολύχρωμα ενδύματα και τις περίτεχνες κομμώσεις τους στις τοιχογραφίες της Θήρας, της Κρήτης, των Μυκηνών και της Τίρυνθας¹ φαίνεται ότι δεν είχαν τίποτα να ζηλέψουν από τα περιζήτητα μοντέλα που φωτογραφίζονται σήμερα στα εξώφυλλα των μεγάλων περιοδικών μόδας· εκείνη την εποχή οι γυναίκες πρέπει να γνώριζαν ήδη τα μυστικά του καλλωπισμού, όπως φαίνεται από τα κατακόκκινα σαρκώδη χείλη, τα έντονα βαμμένα ζυγωματικά και τα υπογραμμισμένα με μαύρο περίγραμμα μάτια. Οι αριστοκράτισσες του προϊστορικού Αιγαίου της ύστερης εποχής του χαλκού, όπως άλλωστε και οι γειτόνισσές τους στην Αίγυπτο και την ανατολική Μεσόγειο, είχαν προφανώς στη διάθεσή τους μία μεγάλη ποικιλία προϊόντων ομορφιάς: πομάδες, αρώματα, πούδρες, βαφή ματιών και χειλιών².

Χρωστικές ουσίες από διάφορα ορυκτά, όστρεα και φυτά ήταν σε χρήση πολύ πριν από τα μυκηναϊκά χρόνια και πιθανόν χρησιμοποιήθηκαν τόσο για καλλωπιστικούς όσο και για τελετουργικούς λόγους. Χαρακτηριστικοί είναι οι λοβοί των νεολιθικών οστρέων³, καθώς επίσης και πηλίνα αρυβαλλόσχημα αγγεία, μαρμάρινες φιάλες και οστέινοι σωλήνες της πρωτοκυκλαδικής περιόδου (2800-2300 π.Χ.)⁴, που σώζουν υπολείμματα χρωστικής ύλης, κυρίως κόκκινης (αιματίτης) και βαθυγάλαξης (αζουρίτης). Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι τα αντικείμενα αυτά, τα οποία στην πλειονότητά τους προέρχονται από τάφους με πλούσια για την εποχή ευρήματα, χρησιμοποιήθηκαν σε ειδικές τελετές για τον καλλωπισμό του σώματος του νεκρού⁵. Στο Ακρωτήρι Θήρας τέλος (16^{ος} αι. π.Χ.) έχουν αποκαλυφθεί χρωστικές με περιεκτικότητα σε μόλυβδο, καθώς επίσης και ένα λαμπερό κόκκινο χρώμα με μεγάλη περιεκτικότητα σε ασβεστίτη.

Η ύπαρξη προσωπικών αντικειμένων καλλωπισμού τα οποία δεν έχουν τεκμηριωθεί ανασκαφικά έως σήμερα ή δεν ταυτίστηκαν σωστά επιβεβαιώνεται από γραπτές πηγές. Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν αρκετές αναφορές στα σύνολα ελεφάντινων αντικειμένων που κτέριζαν γυναικείες ταφές της μυκηναϊκής περιόδου (πυξίδες, κτένια και κάτοπτρα με ελεφάντινες λαβές). Τα ίδια σύνολα αποτελούσαν και τμήμα της προίκας που έφερναν μαζί τους οι πριγκίπισσες της Ανατολής στους γάμους τους με μυκηναίους ευγενείς⁶. Ανάμεσα στα πολυτελή αντικείμενα τα οποία καταγράφο-

Ελένη
Κωνσταντινίδη-Συβρίδη

Αρχαιολόγος
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
Αθήνα
ekonstant09@gmail.com

1. Ντούμας 1992 (Θήρα), Marcar 2004, 225-238 (Κνωσός), Κριτσέλη-Προβίδη 1982 (Μυκήνες), Rodenwaldt 1912 (Τίρυνς).
2. Οι τυχόν θρησκευτικές/τελετουργικές προεκτάσεις του καλλωπισμού δεν εξετάζονται στο παρόν άρθρο.
3. Βλ. για παράδειγμα τον λοβό δίθυρου νεολιθικού οστρέου από τη Θεσσαλία, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (στο εξής ΕΑΜ) αρ. ευρ. 16101, Brinkmann 2007, 205.
4. Σταμπολίδης & Σωτηρακοπούλου 2007, 78, 180, 182, Brinkmann 2007, 206-207, Μπίρταχα 2003.
5. Τελεβάντου 1990, 57-69.
6. Liverani 2008, 163-164 και 196, αρ. κατ. 118.

νται στις επιστολές της Αμάρνα⁷ αναφέρονται και μικρές θήκες για αρώματα⁸.

Το παρόν άρθρο παρουσιάζει μία ιδιαίτερη κατηγορία αντικειμένων και προτείνει την ερμηνεία τους ως σύνεργα καλλωπισμού: τις μικρογραφικές πυξίδες από χρυσό και άλλα πολύτιμα υλικά, που φέρονταν στον λαιμό, όπως υποδεικνύουν οι σπές ανάρτησής τους, και φαίνεται να περιείχαν καλλυντικές ουσίες. Η ερμηνεία τους επιβεβαιώνεται έμμεσα και από τη συνένευσή τους σε ορισμένες περιπτώσεις με τις αποκαλούμενες «ωτογλυφίδες», λεπτά κοχλίσχημα αντικείμενα από πολύτιμα μέταλλα, που επίσης χρησίμευσαν ως σύνεργα καλλωπισμού. Αν και κάποια από τα παραπάνω αντικείμενα έχουν αποκαλυφθεί σε θρησκευτικό-τελετουργικό πλαίσιο, και έχει υποστηριχθεί η θεωρία ότι η χρήση τους ήταν ανάλογη, είναι προφανές ότι, τουλάχιστον όσα βρέθηκαν να κτερίζουν (γυναίκες) ταφές, αποτελούσαν καθημερινά σύνεργα καλλωπισμού για τις κυρίες της αριστοκρατίας.

Υπάρχουν εκτενείς μελέτες σχετικά με την παραγωγή αρωμάτων στην Πύλο και αλλού, που βασίστηκαν κυρίως σε πινακίδες της Γραμμικής Β από την Πύλο, τις Μυκήνες και την Κνωσό⁹. Εκτός από τη βάση των αρωμάτων και των αλοιφών, που ήταν το λάδι (κυρίως το ελαιόλαδο, και σε μικρότερο βαθμό το αμυγδαλέλαιο και το σησαμέλαιο¹⁰), υπήρχε μία μεγάλη ποικιλία άλλων συστατικών –βότανα, σπόροι και μπαχαρικά–, όπως το σουσάμι (*se-sa-ma*), ο κόλιανδρος ή κύπερη και το μαύρο κύμινο (*ku-mi-no*)¹¹. Οι σειρές *Fr* της Πύλου και *Ge* των Μυκηνών καταγράφουν παραγγελίες λουλουδιών, φύλλων και σπόρων που πιθανόν καλλιεργούνταν σε αρδευόμενους κήπους και η χρήση τους προοριζόταν αποκλειστικά για την αριστοκρατία¹². Επίσης, στη σειρά *Ga* της Κνωσού αναφέρεται μία αρωματική ουσία (*ro-ni-ki-jo*) η οποία συσχετίζεται με την κύπερη και τον κόλιανδρο και έχει ερμηνευτεί ως αλκαννίνη, βαφή που ήταν σε χρήση και αρκετούς αιώνες μετά για τον χρωματισμό των κόκκινων αρωμάτων και προέρχεται από το φυτό βούγλωσσο¹³. Το ίδιο προφανώς ίσχυε και για τον κρόκο, τον οποίο θα χρησιμοποιούσαν και για το άρωμά του αλλά πιθανόν και για τις θεραπευτικές του ιδιότητες. Κάποιες από τις πινακίδες σώζουν καταλόγους υλικών («συνταγές») που παραδόθηκαν σε αρωματοποιούς (*a-re-ra-ro-zo*)¹⁴ (Εικ. 1) η συνταγή που διασώζεται στην Un

267¹⁵ (Εικ. 2) αναφέρει ανάμεσα στα συστατικά τον κόλιανδρο, την κύπερη, διάφορους καρπούς, μαλλί (πιθανόν για το στράγγισμα του λαδιού), κρασί (συντηρητικό χάρη στην περιεκτικότητά του σε αλκοόλ), μέλι και κανέλα. Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι πολλά από τα προαναφερόμενα συστατικά βρέθηκαν και στο φορτίο του Uluburun, ναυάγιο του 14^{ου} αι. π.Χ. στις ακτές της νότιας Τουρκίας, που μετέφερε χάλκινα τάλαντα και πολυτελείς πρώτες ύλες από την ανατολική Μεσόγειο (Κύπρο) και τον ελλαδικό χώρο προς την Αίγυπτο¹⁶. Τέλος, στοιχεία που επιβεβαιώνουν τα παραπάνω προέκυψαν και από χημικές αναλύσεις σε οργανικά κατάλοιπα στο εσωτερικό πήλινων αγγείων της θέσης Χαμαλεύρι (δυτική Κρήτη)¹⁷. Σύμφωνα με τις αναλύσεις, η προηγμένη μονάδα αρωματοποίησης που λειτουργούσε στη συγκεκριμένη θέση χρησιμοποιούσε, μεταξύ άλλων συστατικών, έλαιο από ίριδα (*wi-ri-za* στη Γραμμική Β), ενώ ανιχνεύτηκαν και άλλες ουσίες όπως μέλι, ρητίνη, κερί μέλισσας και δημητριακά.

Στη σύγχρονη Αίγυπτο καλλυντικά χρησιμοποιούσαν τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες¹⁸: η χρήση του *kohl* («σκιά» ματιών από κονιορτοποιημένο ορυκτό γαληνίτη), αρωματισμένες περούκες και μικρογραφικά λίθινα φιαλίδια με αρωματικά υγρά αποτελούσαν αναπόσπαστο τμήμα της καθημερινότητας των ανώτερων κοινωνικών τάξεων¹⁹. Η ποικιλία αρωματικών ελαίων προερχόταν μεταξύ άλλων από λιναρόσπορο, λιβάνι, μύρο, κρίνα, σουσάμι, αμύγδαλα και ελιές²⁰. Εκτός από τα αιγυπτιακά κείμενα που περιστασιακά δίνουν συνταγές για αλοιφές και βαφές (πράσινη από μαλαχίτη και κόκκινη από αιματίτη), σώζονται και σχετικές τοιχογραφίες, όπως αυτή που απεικονίζει εργαστήριο αρωματοποίησης του 1400 π.Χ.²¹ και άλλες που αναπαριστούν άνδρες και γυναίκες με συμπαγείς αρωματικούς κώνους από ζωικό λίπος στο κεφάλι²².

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, αλλά και την ποικιλία των προσωπικών αντικειμένων που απέδωσαν τόσο γυναίκες όσο και άνδρες ταφές της ύστερης εποχής του χαλκού, είναι αυτονόητη η ύπαρξη μικρών θηκών για την πούδρα προσώπου ή το άρωμα που πιθανότατα φυλάσσόταν σε στερεή μορφή, οι οποίες θα διευκόλυναν τη μεταφορά και χρήση του καλλυντικού οποιαδήποτε στιγμή. Δύο τέτοιες πολυτελείς θήκες φυλάσσονται στη Μυκηναϊκή Συλλογή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου: πρόκειται για μικρογραφικές πυξίδες από χρυσό, που προέρχονται από τον λακκοειδή τάφο III του Ταφικού Κύκλου Α

7. Πρόκειται για σύνολο επιγραφών σφηνοειδούς γραφής που αποτελούσαν τη διπλωματική αλληλογραφία ανάμεσα στους Φαραώ της Αιγύπτου και τους ηγεμόνες της Εγγύς Ανατολής (14^{ος} αι. π.Χ.), βλ. Moran 1992, *passim*, Aruz et al. 2008, 168-169, με αντίστοιχη βιβλιογραφία.

8. Rehak & Younger 1998, 243-244.

9. Shelmerdine 1985, *passim*. Βλ. επίσης, Ruipérez & Mclena 1996, 168-169.

10. Shelmerdine 1985, 17-18.

11. Για τα ιδεογράμματα και τις αναφορές πινακίδων σε συστατικά αρωμάτων και καλλυντικών, βλ. Sarpaki 2001, κυρίως 195-230.

12. Palmer 2003, 127.

13. Sarpaki 2001, 197.

14. Πρόκειται για τις πινακίδες Un 249, 267, 592 και An 616 της Πύλου.

15. Shelmerdine 1985, 17.

16. Pulak 2008, 295-296.

17. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1999, 48-49.

18. Για συνοπτική μελέτη στα αρχαία αιγυπτιακά καλλυντικά και αλοιφές, βλ. Manniche 1993 και Forbes 1965, 2-22.

19. Capel & Markoe 1996, 79.

20. Capel & Markoe, ό.π.

21. Βλ. Shelmerdine 1985, 13, για περιγραφή και αντίστοιχη βιβλιογραφία.

22. Για αναπαραστάσεις των κώνων αυτών, βλ. Lloyd 1961, 179 εικ. 141 (18^η Δυναστεία, Τάφος του Nakht) και Andrews 1990, 143 εικ. 126.

Εικ. 1. Η πινακίδα Γραμμικής Β Αη 616, όπου καταγράφονται συστατικά για την παρασκευή καλλυντικών ουσιών.

Εικ. 2. Η πινακίδα Γραμμικής Β Υη 267, όπου καταγράφονται συστατικά για την παρασκευή καλλυντικών ουσιών.

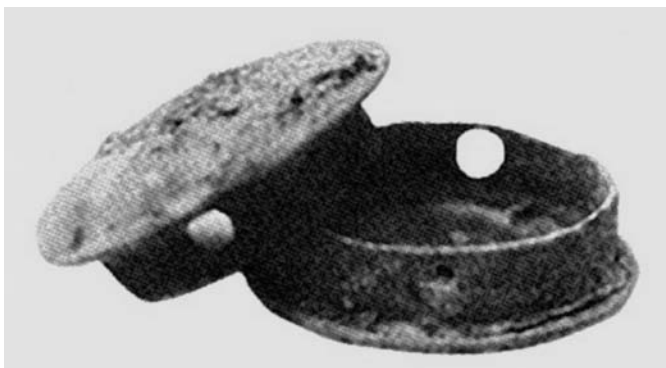
Εικ. 3. Η μικρογραφική πυξίδα από τον θολωτό τάφο των Δενδρών (ΕΑΜ, αρ. ευρ. 7350).

Εικ. 4. Η πυξίδα των Δενδρών με το περιεχόμενό της.

Εικ. 5. Η πυξίδα από τον λακκοειδή τάφο ΙΙΙ του Ταφικού Κύκλου Α Μυκηνών (ΕΑΜ, αρ. ευρ. 85).

Εικ. 6. Χάλκινη μικρογραφική πυξίδα από το ανατολικό δωμάτιο του ιερού στα Ανεμοσπήλια Κρήτης.

των Μυκηνών²³ και από τον θολωτό τάφο των Δενδρών²⁴ αντίστοιχα.

Η πυξίδα από τα Δενδρά (Εικ. 3) παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Εντοπίστηκε στον θολωτό τάφο, όπου βρέθηκε να κτερίζει τη «βασίλισσα», μαζί με μία κύλικα από χρυσό και άργυρο (στην περιοχή του στήθους) και έναν σφραγιδόλιθο από κορναλίνη στον αριστερό της καρπό με παράσταση ζεύγους αγριόχοιρων²⁵. Το ακριβές σημείο όπου βρέθηκε ήταν, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, στην επίχωση του λάκκου, κοντά στο κεφάλι. Πρόκειται για μικρογραφικό σκεύος με οπές στα τοιχώματα για το πέρασμα σύρματος και πώμα που βιδώνει, το οποίο φέρει επίσης οπές στα ίδια σημεία με το σώμα. Αν και είναι απλό στην κατασκευή του –ένα ορθογώνιο φύλλο χρυσού που διαμορφώθηκε σε κύλινδρο και στη συνέχεια συγκολλήθηκε στον δίσκο της βάσης–, εντούτοις είναι πολύ επιμελημένο, όπως φαίνεται από την κοκκίδωση που κοσμεί την περιφέρεια του πώματος, του κέντρου του σώματος και της βάσης. Περαιτέρω ανάλυση της σύστασης του χρυσού έδειξε ότι πρόκειται για κράμα καλής ποιότητας με πολύ μικρή περιεκτικότητα σε χαλκό²⁶.

Οι οπές έχουν ανοιχθεί από το εσωτερικό της πυξίδας, ώστε να μην “ανοίξει” το έλασμα από την τριβή με το σύρμα ανάρτησης. Η θέση των οπών υποδεικνύει επιπλέον ότι, από τη στιγμή που η πυξίδα κρεμόταν, το πώμα δεν μπορούσε να ανοιχθεί, προφανώς επειδή το περιεχόμενο ήταν πολύτιμο για τον κάτοχο και δεν έπρεπε να χυθεί από ατύχημα. Αν και η πυξίδα αποτελεί από μόνη της ένα έργο τέχνης, υπάρχει και ένα άλλο στοιχείο που την καθιστά μοναδική. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν, το ένα επάνω στο άλλο, δύο μικρά επίπεδα δισκάρια άγνωστου υλικού (Εικ. 4). Παρόλο που ο ανασκαφέας δεν κάνει σαφή αναφορά τους,

προτείνει τη χρήση της πυξίδας ως θήκη για τη φύλαξη κάποιου είδους αρωματικής ουσίας²⁷, οπότε φαίνεται ότι γνώριζε την ύπαρξή τους. Τα δισκάρια έχουν γκριζοπράσινο χρώμα και η υφή τους θυμίζει σαπουνί²⁸. Η στοιχειακή ανάλυση δείγματος που έγινε για να εξακριβωθεί η σύστασή τους και κατ’ επέκταση η ακριβής χρήση της πυξίδας έδειξε ότι τα δισκάρια αποτελούνται από ύλη με μεγάλη περιεκτικότητα σε ανθρακικό ασβέστιο (48%), σύσταση που παραπέμπει σε κάποια χρωστική ή πούδρα²⁹ αλλά και ζωικό και φυτικό λίπος (ελαιόλαδο ή αμυγδαλέλαιο), πιθανόν τα υπολείμματα της καλλυντικής ή φαρμακευτικής ύλης³⁰. Η θεωρία αποκτά ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον, αφού και το δεύτερο παράδειγμα που αναφέρθηκε παραπάνω, η μικρογραφική πυξίδα από τον τάφο III³¹ (Εικ. 5), τον «Τάφο των Γυναικών», φέρει επίσης άσπρη σκόνη με παρόμοια υφή στο εσωτερικό τόσο στη βάση όσο και στα πλευρικά τοιχώματα. Το γεγονός ότι η πυξίδα των Μυκηνών δεν υπέστη ποτέ μηχανικό καθαρισμό υποδεικνύει ότι η ουσία αυτή είναι και εδώ αυθεντική. Δυστυχώς, η μικρή ποσότητα της σκόνης που σώζεται δεν επαρκεί για την ανάλυση της σύστασής της. Το σκεύος, που ανήκε σε κάποια από τις υψηλά ιστάμενες κυρίες που είχαν ταφεί εκεί, είναι αρκετά μεγαλύτερο από εκείνο των Δενδρών και έχει κυλινδρικό πεπιεσμένο σχήμα, με βιδωτό πώμα που φέρει οπές στα ίδια σημεία με το σώμα, προκειμένου να αναρτηθεί.

Τα μοναδικά δημοσιευμένα παράλληλα είναι τέσσερις μικρογραφικές πυξίδες, δύο από χαλκό και δύο από χρυσό, από τις Αρχάνες στην Κρήτη³². Οι χάλκινες (Εικ. 6), που είναι πανομοιότυπες με την πυξίδα των Δενδρών, βρέθηκαν στο ανατολικό δωμάτιο του ιερού στα Ανεμοσπήλια και χρονολογούνται στη MM IIB-III A (1750-1650 π.Χ.), όπως και τα συνευρήματά τους³³. Είναι στρογγυλές, με ελαφρώς κοίλο πώμα στο μέσο, επιμελώς κατασκευασμένες. Έχουν και οι δύο το ίδιο σχήμα και μέγεθος, και οι οπές στα τοιχώματα και το πώμα υποδεικνύουν κι εδώ ότι φορέθηκαν ως περιόπια, με πολύτιμο για τον κάτοχό τους περιεχόμενο. Όπως φαίνεται από τα ευρήματα του δωματίου όπου βρέθηκαν, που αποτελούνται κυρίως από μεγάλα ανοικτά αγγεία με προσφορές και κομμένα οστά ζώων, ο χώρος χρησιμοποιή-

23. Karo 1932, 56 (NAM 85), πίν. CIII, διαστάσεις πυξίδας: ύψος 0,011 μ., διάμετρος 0,028 μ.

24. Persson 1931, 58, πίν. XXVII (EAM 7350), διαστάσεις του περιήπτου: ύψος 0,0076 μ., διάμετρος 0,0126 μ.

25. Persson 1931, 39.

26. Ευχαριστώ πολύ τη διδάκτορα M.F. Guerra και τον κ. Ph. Walter για τις πληροφορίες που μοιράστηκαν μαζί μου από τα προκαταρκτικά αποτελέσματα της μελέτης τους.

27. «[...] a container of some kind or a receptacle for something sweet-scented [...]»

28. Persson 1931, 39.

29. Η ανάλυση ESEM-EDX με ηλεκτρονικό μικροσκόπιο σάρωσης διεξήχθη από τη χημικό-μηχανικό κ. Ελένη Χειλάκου στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

30. Ομάδα εργασίας (Διαγνωστικό Κέντρο Έργων Τέχνης «Ορμύλια») με τη χημικό κ. Σοφία Σωτηροπούλου εξέτασαν δείγματα του ενός δισκαρίου με οπτικό μικροσκόπιο κάτω από λευκό και UV φως και πραγματοποίησαν χρωματογραφική ανάλυση [FTIR 1-2 mg) και GC-MS (7.7 mg)].

31. EAM, αρ. ευρ. 85.

32. Και τα τέσσερα αντικείμενα φυλάσσονται στις αποθήκες του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου. Στο 11^ο Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο (Ρέθυμνο 2011) παρουσιάστηκε από την κ. Ν. Δημοπούλου αδημοσίευτο χρυσό περιήπτο-πυξίδα από λαξευτό τάφο του Πόρου Ηρακλείου, νεοανακτορικής περιόδου (MMIII-YMI).

33. Σακελλαράκης & Σακελλαράκη 1997, Β 603.

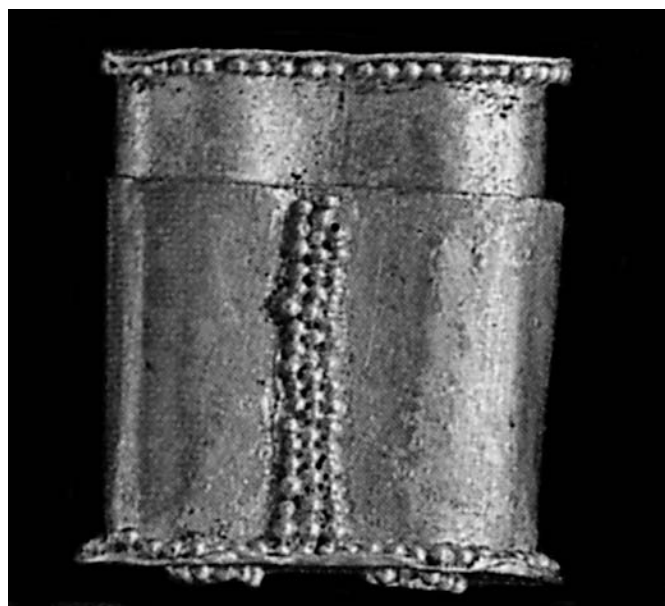
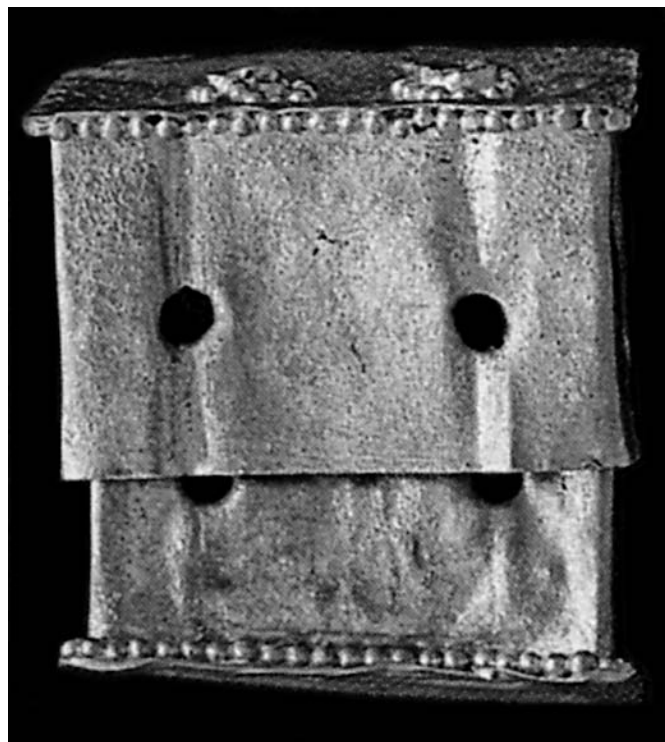
θηκε για τελετουργίες και αναίμακτες θυσίες. Σύμφωνα με τους ανασκαφείς, οι πυξίδες περιείχαν πιθανόν μία τελετουργική/μαγική ουσία που είχε σχέση με το τελετουργικό.

Οι άλλες δύο πυξίδες από χρυσό (Εικ. 7) βρέθηκαν στο αδιατάρακτο στρώμα του πλευρικού θαλάμου του θολωτού τάφου Α και κτέριζαν βασιλική ταφή της ΥΜΙΙΑ1 (1420-1370 π.Χ.) περιόδου³⁴. Η μία από αυτές είναι τετράγωνη και η άλλη ελλειπτική. Η τετράγωνη, εκτός από το ζεύγος οπών στην κορυφή του πώματος για την ανάρτησή της, φέρει ζεύγη οπών στα πλαϊνά του σώματος και του πώματος για την ασφαλέστερη σταθεροποίησή του με σύρμα. Η ελλειπτική έχει μία κάθετη πτυχή στο μέσο των μακρικών πλευρών που καλύπτεται με λεπτή κοκκίδωση. Τα οριζόντια ελάσματα που διαμορφώνουν τη βάση και την κορυφή εξέχουν ελαφρώς από το σώμα. Οι οπές των πωμάτων, όπως και το περίγραμμα της βάσης και στις δύο πυξίδες, διακοσμούνται επίσης με κοκκίδωση.

Από τα σκελετικά κατάλοιπα του θαλάμου δεν ήταν δυνατόν να καθοριστεί το φύλο και η ηλικία της ταφής, όμως η απουσία όπλων, και η αφθονία κοσμημάτων και οικιακής κεραμικής υποδεικνύουν ότι ανήκε σε γυναίκα υψηλής κοινωνικής θέσης³⁵. Η σωρός είχε τοποθετηθεί μέσα σε σαρκοφάγο και κτεριζόταν με πλούσια αντικείμενα από χρυσό, χαλκό, ελεφαντόδοντο, γυαλί και σίδηρο. Εκτός από δύο σύνολα μικροευρημάτων, σχεδόν όλα τα υπόλοιπα, συμπεριλαμβανομένων και των μικρών πυξίδων, βρέθηκαν στην περιοχή του θώρακα, γύρω από το στήθος.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι μικρογραφικές πυξίδες από τον Ταφικό Κύκλο Α των Μυκηνών και τα Δενδρά είχαν παρόμοια τελετουργική χρήση. Τα στοιχεία όμως που έχουμε από τις τοιχογραφίες, από τις πινακίδες Γραμμικής Β και από τα ίδια τα αρχαιολογικά ευρήματα που προαναφέρθηκαν καθιστούν πιο πιθανή τη χρήση τους –εφόσον βρέθηκαν σε ταφικό πλαίσιο– ως προσωπικά σύνεργα καλλωπισμού. Το ερώτημα που προκύπτει είναι γιατί, αφού οι θήκες αρωμάτων και καλλυντικών έπρεπε λογικά να αποτελούν τμήμα της προσωπικής τουαλέτας, έχουν βρεθεί σε τόσο μικρό αριθμό και μάλιστα περιορίζονται χρονικά στον 16^ο και 15^ο αι. π.Χ. Όπως συμβαίνει και με άλλες κατηγορίες αντικειμένων, πιθανόν να υπήρχαν περισσότερα αντικείμενα για τη φύλαξη και μεταφορά των αρωμάτων και της πούδρας προσώπου από υλικά που δεν έχουν σωθεί, όπως ξύλο ή ακόμη και δέρμα. Από την Ακρόπολη Μυκηνών προέρχεται μία μικρογραφική ελεφάντινη πυξίδα που ανταποκρίνεται στον παραπάνω τύπο³⁶ (Εικ. 8). Οι δύο λαβές είναι αριστοτεχνικά σκαλισμένες στο σχήμα αχιβάδας και, παρόλο που σώζεται μόνο το κυρίως σώμα, στο χέιλος της πυξίδας διακρίνεται η εγκοπή για το πώμα.

Με τις μικρογραφικές πυξίδες/θήκες καλλυντικών ή φαρμάκων πιθανόν συνδέεται και μία άλλη κατηγορία

Εικ. 7. Χρυσές μικρογραφικές πυξίδες από τον πλευρικό θάλαμο του θολωτού τάφου Α, Αρχάνες Κρήτης.

αντικειμένων καλλωπισμού που έχουν συμβατικά ονομαστεί «ωτογλυφίδες». Τα αντικείμενα αυτά έχουν επίμηκες σχήμα που πλαταίνει στο μέσο, ενώ το ένα άκρο τους διαμορφώνεται σε ρηχό κοχλιάριο. Κάποια είναι περίτεχνα διακοσμημένα με συρματοπλεκτική ή κοκκίδωση. Οι γλυφίδες αυτές είναι γνωστές κυρίως από την Πελοπόννησο και χρονολογούνται στον 15^ο και 14^ο αι. π.Χ.³⁷. Στην πλειονότητά τους έχουν βρεθεί σε τάφους μαζί με άλλα σκεύη καλ-

34. Σακελλαράκης & Σακελλαράκη 1997, Β 640.

35. Σακελλαράκης & Σακελλαράκη 1997, Α 168.

36. ΕΑΜ, αρ. ευρ. 2881, ύψος 0,03, διάμετρος 0,042 μ., βλ. Poursat 1977, 17 πίν. Ι, 41, Παπαευθυμίου-Παπανθίμου 1979, 54.

37. Για συγκεντρωτικό κατάλογο όλων των παραλλήλων, βλ. Salavoura 2012.

Εικ. 8. Ελεφάντινη μικρογραφική πυξίδα από τον θαλαμωτό τάφο 55 των Μυκηνών (ΕΑΜ, αρ. ευρ. 2881).

Εικ. 9. Γλυφίδα από τον θολωτό τάφο στο Ρούτσι (Μυρσινοχώρι) Μεσσηνίας (ΕΑΜ, αρ. ευρ. 8367).

Εικ. 10. Γλυφίδα από τον θαλαμωτό τάφο 55 των Μυκηνών (ΕΑΜ, αρ. ευρ. 2883).

λωπισμού (πυξίδες, κάτοπτρα) και είναι πολύ πιθανόν να χρησιμοποιήθηκαν για την ανάμειξη ή την αφαίρεση της πούδρας από τις θήκες τους. Δύο από τα ωραιότερα παραδείγματα προέρχονται από τον θολωτό τάφο 2 στο Ρούτσι Μεσσηνίας³⁸ (Εικ. 9) και τον θαλαμωτό τάφο 55 των Μυκηνών³⁹ (Εικ. 10). Και οι δύο τάφοι απέδωσαν ελεφάντινα σκεύη καλλωπισμού και πληθώρα κοσμημάτων⁴⁰.

Η χρήση των γλυφίδων πρέπει να ήταν απαραίτητη –αφού οι καλλυντικές ουσίες που προαναφέρθηκαν φυλάσσονταν σε στερεή μορφή–, και προφανώς θα υπήρχαν πολύ περισσότερα, απλούστερα, παραδείγματα από ξύλο ή και λεπτά οστά ζώων που δεν σώζονται. Κάποιες από τις γλυφίδες έχουν βρεθεί σε θρησκευτικό πλαίσιο και για αυτό έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι μπορεί να χρησιμοποιήθηκαν ως τελετουργικό εργαλείο για την ανάμειξη και προετοιμασία μαγικών αλοιφών και αρωμάτων⁴¹, ενώ έχει προταθεί η χρήση τους και ως ιατρικά εργαλεία⁴². Κατά πάσα πιθανότητα είχαν πολλαπλές χρήσεις, ανάλογα με τον τόπο ανεύρεσής τους. Σε ταφικό πλαίσιο, ιδίως όταν κτέριζαν γυναικεία ταφή, προφανώς αποτελούσαν σύνεργο καλλωπισμού⁴³. Στην Αίγυπτο εξάλλου, από το Μέσο Βασίλειο και μετά, τα σκεύη που χρησιμοποιήθηκαν για την εφαρμογή του kohl είχαν το σχήμα λεπτών ράβδων από ξύλο, λίθο ή χαλκό, με το ένα άκρο στο σχήμα βολβού, ενώ υπάρχει και

παραλλαγή, με το ένα άκρο διαμορφωμένο ως κοπίδι⁴⁴.

Κι εδώ υπάρχει ένα παράλληλο από χρυσό που βρέθηκε στις Αρχάνες, στην είσοδο των δύο δωματίων του Ταφικού Κτηρίου 8, κοντά στον θολωτό τάφο Β⁴⁵. Αν και το Κτήριο 8 είχε χρησιμοποιηθεί για ταφές, η χρυσή γλυφίδα θα μπορούσε να προέρχεται από τον συλημένο θολωτό τάφο –από όπου προέρχονται και οι χρυσές μικρογραφικές πυξίδες– και να έπεσε από τους τυμβωρύχους κατά τη διαφυγή τους. Ο θολωτός τάφος Β χρησιμοποιήθηκε για την ταφή υψηλά ιστάμενων προσώπων έως την ΥΜ ΙΙΑ (1340-1330 π.Χ.)⁴⁶. Μία χάλκινη γλυφίδα επίσης βρέθηκε στο δωμάτιο 10 του Ανακτορικού Κτηρίου στην Τουρκογειτονιά (Αρχάνες)⁴⁷. Ο χώρος χρησιμοποιήθηκε για τελετουργικούς σκοπούς, όπως υποδεικνύεται από τον μεγάλο αριθμό αφιερωμάτων που βρέθηκε εκεί. Η γλυφίδα αποκαλύφθηκε μαζί με ένα λίθινο τριβείο, γεγονός που επιβεβαιώνει τη χρήση της για την ανάμειξη κάποιας ουσίας.

Η ύπαρξη της μικρής αυτής ομάδας μικρογραφικών αγγείων και η συσχέτισή τους με τις γλυφίδες υποδεικνύουν τη χρήση ουσιών –καλλυντικών ή φαρμακευτικών–, με ιδιαίτερη σημασία για τον κάτοχό τους κατά τη Μυκηναϊκή εποχή. Χημικές αναλύσεις στο εσωτερικό και των άλλων πυξίδων της ομάδας πιθανόν να προσφέρουν επιπλέον στοιχεία ως προς τη σύσταση των ουσιών αυτών.

38. ΕΑΜ, αρ. ευρ. 8367.

39. ΕΑΜ, αρ. ευρ. 2883, Ξενάκη-Σακελλαρίου 1985, 172-173.

40. Μαρινάτος 1956, 202-206.

41. Σακελλαράκης & Σακελλαράκη 1997, Β 606 εικ. 638-639.

42. Salavoura 2012, 349-350.

43. Μία μελλοντική ανάλυση για την ανίχνευση τυχόν υπολειμμάτων χρωστικών ή άλλων ουσιών στα άκρα των γλυφίδων πιθανόν θα επιβεβαίωνε τη χρήση τους.

44. Capel & Markoe 1996, 80 και 147 αρ. κατ. 72d. Για κοχλιάρια σε σχήμα γροθιάς, βλ. Aruz et al. 2008, 338 αρ. κατ. 205a, b.

45. Σακελλαράκης & Σακελλαράκη 1997, Β 606.

46. Σακελλαράκης & Σακελλαράκη 1997, Α 169.

47. Σακελλαράκης & Σακελλαράκη 1997, Α 101, Β 606.

The present article brings together evidence on the existence of toiletries and cosmetics, and makes further suggestions on the use of a special class of objects that have not gained the appropriate attention: the gold chain lockets, destined to contain some precious substances/cosmetics. Two of those artifacts are held in the Mycenaean Collection of the National Archaeological Museum: there are miniature boxes of gold, from Shaft Grave III of Grave Circle A and from the Tholos tomb at Dendra respectively. Both lockets originally contained a substance of some kind: the example from Dendra held two small flat discs of a rich in calcite substance, while the Mycenae example held also remains of a powder. The only published parallels to our lockets are four small containers, two of bronze and two of gold, from Archanes, Crete.

The so-called "ear-picks", luxurious spoon-like items, often richly decorated in granulation and filigree, are perhaps related to the small containers and were used to remove the make-up or the perfumed oil from them. Although some of the picks have been revealed in a ritual context and it has been argued that they had a relative use, it is quite possible that, at least those found to furnish (female) burials, served as part of a "beauty-case".

ABSTRACT

Luxurious cosmetic containers of Mycenaean times

Eleni Konstantinidi-Sybridi

Βιβλιογραφία

ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ 1999. Μ. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, «Παραγωγή αιθέριων ελαίων στη Μινωική Κρήτη. Η περίπτωση του Χαμαλευρίου», στο Γ. Τζεδάκης & Η. Martlew (επιμ.), Μινωιτών και Μυκηναίων Γεύσεις, Αθήνα, 48-49.

ANDREWS 1990. C. Andrews, Ancient Egyptian Jewellery, London.

ARUZ ET AL. 2008. J. Aruz et al., Beyond Babylon. Art, Trade and Diplomacy in the 2nd millennium BC, New York.

BRINKMANN 2007. V. Brinkmann (επιμ.), Πολύχρωμοι Θεοί. Χρώματα στα αρχαία γλυπτά. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

CAPEL & MARKOE 1996. A. Capel & G.E. Markoe (επιμ.), Mistress of the House, Mistress of Heaven. Women in Ancient Egypt, The Brooklyn Museum, New York/Cincinnati Art Museum.

FORBES 1965. R.J. Forbes, Studies in Ancient technology, τόμ. III, Leiden.

KARO 1932. G. Karo, Die Schachtgräber von Mykenai, München.

ΚΡΙΤΣΕΛΗ-ΠΡΟΒΙΔΗ 1982. Ι. Κριτσέλη-Προβίδη, Οι Τοιχογραφίες του Θρησκευτικού κέντρου των Μυκηνών, Αθήνα.

LIVERANI 2008. M. Liverani, «The Late Bronze Age Materials and Mechanisms of Trade and Cultural Exchange», στο J. Aruz et al. (επιμ.), Beyond Babylon art, trade and diplomacy in the Second Millennium BC, New York, 161-168.

LLOYD 1961. S. Lloyd, The Art of the ancient Near East, New York.

MANNICHE 1993. L. Manniche, An Ancient Egyptian Herbal, Austin.

MARCAR 2004. A. Marcar, «Aegean costume and the dating of the Knossian frescoes» στο G. Cadogan et al. (επιμ.), Knossos: palace, city, state, Proceedings of the Conference in Herakleion organised by the British School at Athens and the 23rd Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities of Herakleion, in November 2000, for the Centenary of Sir Arthur Evans's Excavations at Knossos, London, British School at Athens Studies 12, 225-238.

ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1956. Σπ. Μαρινάτος, «Ανασκαφαί εν Πύλω», ΠΑΕ, 202-206.

MORAN 1992. W.L. Moran, The Amarna letters, Baltimore.

ΜΠΙΡΤΑΧΑ 2003. Κ. Μπίρταχα, «Χρώματα και Χρωματισμός κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στις Κυκλάδες», στο Α. Βλαχόπουλος & Κ. Μπίρταχα (επιμ.), Αργοναύτης. Τιμητικός Τόμος για τον Κα-

θηγητή Χρίστο Γ. Ντούμα από τους μαθητές του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1980-2000), Αθήνα, 263-276.

ΝΤΟΥΜΑΣ 1992. Χρ. Ντούμας, Οι Τοιχογραφίες της Θήρας, Αθήνα.

ΞΕΝΑΚΗ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 1985. Α. Ξενάκη-Σακελλαρίου, Οι Θαλαμωτοί τάφοι των Μυκηνών. Ανασκαφής Χρ. Τσουντα (1887-1898), Paris.

PALMER 2003. R. Palmer, «Trade in Wine, Perfumed Oil and Foodstuffs: The Linear B evidence and beyond», στο N. Stampolidis & V. Karageorghis (επιμ.), Πλότες... sea routes..., Interconnections in the Mediterranean 16th-6th c. BC, Proceedings of the International Symposium held at Rethymnon, Crete, September 29th-October 2nd 2002, Athens, 125-138.

ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ-ΠΑΠΑΝΘΙΜΟΥ 1979. Ε. Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, Σκεύη και σύνεργα καλλωπισμού στον κρητομυκηναϊκό χώρο (διδ. διατρ., Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη).

PERSSON 1931. A.W. Persson, The Royal tombs at Dendra near Midea, Lund.

POURSAT 1977. J.C. Poursat, Catalogue des ivoires mycéniens du Musée National d'Athènes.

PULAK 2008. K. Pulak, «The Uluburun shipwreck and Late Bronze Age trade», στο Beyond Babylon art, trade and diplomacy in the 2nd millennium BC, New York, 289-305.

REHAK & YOUNGER 1998. P. Rehak & J. Younger, «International Styles in Ivory Carving in the Bronze Age», στο E. Cline & L. Harris-Cline (επιμ.), The Aegean and the Orient in the 2nd millennium BC, Proceedings of the 50th Anniversary Symposium, University of Cincinnati, 18-20 April 1997, Aegaeum 18, 229-256.

RODENWALDT 1912. G. Rodenwaldt, Die Fresken des Palastes. Tiryns: d. Ergebnisse D. Ausgrabungen d. Inst., τόμ. 2, Mainz.

RUÍPÉREZ & MELENA 1996. M.S. Ruipérez & H.R. Melena, Οι Μυκηναίοι Έλληνες, Αθήνα.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ & ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ 1997. Γ. Σακελλαράκης & Ε. Σακελλαράκη, Αρχάνες. Μια νέα ματιά στη Μινωική Κρήτη, τόμ. Α, Β, Αθήνα.

- SALAVOURA 2012.** E. Salavoura, «Mycenaean "ear-pick": A Rare Metal Burial Gift, Toilet or Medical Implement?», στο R. Laffineur & M.L. Nosch (επιμ.), *Proceedings of the 13th International Aegean Conference, Copenhagen 19-23 April 2010*, *Aegaeum* 30, Kosmos: Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age, 345-351.
- SARPAKI 2001.** A. Sarpaki, «Condiments, Perfumes and Dye Plants in Linear B: A look at the textual and archaeobotanical evidence», στο A. Michaelidou (επιμ.), *Manufacture and measurement: counting, measuring and recording craft items in early Aegean societies*, Athens, 195-265.
- SHELMERDINE 1985.** C.W. Shelmerdine, «The Perfume Industry in Mycenaean Pylos», *SIMA-PB* 34, Göteborg.
- ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ & ΣΩΤΗΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 2007.** Ν. Σταμπολίδης & Π. Σωτηρακοπούλου, *Αιγαίου Κύματα. Έργα του Πρωτοκυκλαδικού πολιτισμού στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης της Αθήνας*, Αθήνα.
- ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1990.** Σ. Τελεβάντου, «Dress-jewellery-adornment», στο Λ. Μαραγκού (επιμ.), *Cycladic culture: Naxos in the 3rd Millennium B.C.*, Αθήνα.